Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Adorjáni Zsolt – Guba Ágoston – Hamvas Endre Ádám

ANTIK SCHOLIONOK PINDAROS OLYMPIAI ÓDÁIHOZ

www.interkonyv.hu

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

DAPHNON

AZ ELTE HTK MORAVCSIK GYULA KUTATÓINTÉZET KIADVÁNYAI

III. FORDÍTÁSOK – TRANSLATIONES

5. kötet – Tomus 5

www.interkonyv.hu

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Adorjáni Zsolt – Guba Ágoston –
Hamvas Endre Ádám

ANTIK SCHOLIONOK PINDAROS OLYMPIAI ÓDÁIHOZ

Fordítások és magyarázatok

TYPOTEX

www.interkonyv.hu

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült.

MTA MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

ELTE HTK Moravcsik Gyula Kutatóintézet

ELTE | HTK MORAVCSIK GYULA KUTATÓINTÉZET

Hungarian translation © Adorjáni Zsolt, Guba Ágoston, Hamvas Endre Ádám, 2026
© Adorjáni Zsolt, Guba Ágoston, Hamvas Endre Ádám, Typotex, Budapest, 2026

A scholionokat fordították:
Adorjáni Zsolt: A scholionok bevezetője, 6., 7., 8., 9., 10. óda
Guba Ágoston: 2., 13., 14. óda
Hamvas Endre Ádám: 1., 3., 4., 5., 11., 12. óda
A magyarázatokat írták:
Adorjáni Zsolt, Guba Ágoston, Hamvas Endre Ádám
Az előszót írta és az olympiai ódákat fordította:
Adorjáni Zsolt
A kötetet szerkesztette: Mayer Gyula

ISBN 978-963-493-361-8
ISSN 2939-5216

Kedves Olvasó!
Köszönjük, hogy kínálatunkból választott olvasnivalót!
Újabb kiadványainkról és akcióinkról a *www.typotex.hu*
és a *facebook.com/typotexkiado* oldalakon értesülhet.

Typotex Kiadó
Alapította Votisky Zsuzsa, 1989
Felelős kiadó: Németh Kinga
Felelős szerkesztő: Balázs Péter
Olvasószerkesztő: Kovács Zoltán
Borítóterv: Janković Milán
Nyomdai munkálatok: Mega-Galaxis Kft., Budapest
Felelős vezető: Nemere Ágnes ügyvezető igazgató

www.interkonyv.hu

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Tartalom

Előszó 7
Az antik scholion-hagyomány 11

A scholionok bevezetője 23
Pindaros élete 23
Pindaros bölcs mondásai 26
Pindaros származása 27
Pindaros származása hexameterekben 30

Pindaros olympiai ódái antik scholionokkal és modern magyarázatokkal 33
Első óda 33
Az Első olympiai ódához 36
Második óda 67
A Második olympiai ódához 69
Harmadik óda 111
A Harmadik olympiai ódához 113
Negyedik óda 128
A Negyedik olympiai ódához 129
Ötödik óda 134
Az Ötödik olympiai ódához 135
Hatodik óda 144
A Hatodik olympiai ódához 148
Hetedik óda 178
A Hetedik olympiai ódához 181
Nyolcadik óda 208
A Nyolcadik olympiai ódához 210

www.interkonyv.hu

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Kilencedik óda 229
A Kilencedik olympiai ódához 231
Tizedik óda 257
A Tizedik olympiai ódához 259
Tizenegyedik óda 281
A Tizenegyedik olympiai ódához 282
Tizenkettedik óda 286
A Tizenkettedik olympiai ódához 287
Tizenharmadik óda 292
A Tizenharmadik olympiai ódához 295
Tizennegyedik óda 319
A Tizennegyedik olympiai ódához 320

Rövidítésjegyzék 327
Irodalomjegyzék 331
Névmutató 335
Tárgymutató 339
Párhuzamos helyek mutatója 345
Affiliációk 353

www.interkonyv.hu

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Előszó

A kötet, melyet kezében tart az olvasó, joggal nevezhető hiánypótlónak. Eleddig ugyanis nem jelent meg az antik irodalomkritikai anyag egyik jelentős korpuszának magyar nyelvű fordítása, sőt maga a *scholion* műfaja is teljesen hiányzik az antik irodalom magyarországi fordítási palettájáról. A hiány tehát kézzel fogható. Az ok mibenléte után sem kell sokáig nyomoznunk. Aki elolvassa a következő fejezetet, megtapasztalhatja, hogy az antikvitás irodalomkritikai teljesítménye nem kínál olyan esztétikai élményt, mint maguk az eredeti művek, sőt nemegyszer obskúrus vagy túlságosan antikvárius jellegű ismereteket közlő is tud lenni, így a fordítók ezen anyag feldolgozását mellőzték mint hálátlan feladatot. Kérdés, hogy joggal-e. Remélhetőleg az értő és érzékeny olvasó különösebb indoklás nélkül, a közreadott anyagot akár csak részleteiben tanulmányozva magától is rájön, hogy a scholion-irodalom valóságos kincsesbánya, amelynek ismerete nélkül nem lehetséges az antik irodalomról történetileg megalapozott és hiteles képet kialakítani. A scholionokból válik világossá számunkra, hogy az antik olvasó sem volt más annál, mint amit az ideális olvasóról feltételezni szoktunk: ők is valódi párbeszédet folytattak a szöveggel, ha úgy tetszik, az alkotóval, és tudták, hogy a szerző nem adja ingyen kincseit, hanem meg kell dolgoznunk értük. Talán sehol máshol nem érezni ennyire azt a becsületes és alapos igyekezetet, ami a nyelvi jelenségek és jelentések, végső soron tehát az irodalmi mű intellektuális birtokbavételéhez vezet. A scholionok az ókori filológia és hermeneutika úttörő és hősies vállalkozásai. Ismeretükkel kettős nyereségre teszünk szert. Egyfelől – ahogy említettem – a scho-

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

lionok adják a kulcsot az antik irodalom ókori (valamint részben bizánci és középkori) értelmezésének gyakorlatához, másfelől az értelmezett műtől (esetünkben Pindarostól) függetlenül a modern irodalomkritika *(literary criticism)* fogalomtárának és módszertanának gyökereire bukkanunk – elég csak egy pillantást vetni a mutatóban közölt fogalomtárra –, ami a későbbi korok (akár a modernség) felől nézve is érdekfeszítővé teszi az anyagot. Röviden, a vállalkozásnak nagy jelentősége van ókori és újkori szemszögből is.

Természetesen nem szabad a másik szélsőségbe esni, és a scholion-anyag jelentőségét túlbecsülni. Ezek szerzői is emberek voltak, és bár nyelvileg, korban és kulturálisan közelebb álltak a magyarázott művek világához, mégsem voltak tévedhetetlenek, sőt a scholionok valósággal hemzsegnek azoktól a nézetektől, melyeket ma már ilyen vagy olyan okból a tudomány fenntartásokkal kezel vagy egyenesen elfogadhatatlannak tart. Az anyag diszkrét báját hellyel-közzel éppen ezek a néha naivitástól sem mentes (félre)értelmezések adják. Ebből az következik, hogy a scholionokat a belőlük levonható általános tanulságokon túl mégiscsak történeti konstruktumnak kell tekintenünk: egy bizonyos korszak látásmódja és módszertana tükröződik bennük, és meglátásaikat felhasználhatjuk ugyan a magyarázott mű modern kori értelmezésére, de nem zárhatjuk ki, hogy az igazság nem bennük, hanem valahol rajtuk kívül keresendő.

Az általános megfontolások után jelen munka néhány tartalmi és szerkezeti jellegzetességére térek rá megkönnyítve az olvasónak az ismerkedést e szokatlan korpusszal. A könyv egészére jellemző, hogy bár tudományos vizsgálódáson és az anyaggal való majdnem két évtizedes foglalatosságon alapul, mégsem szűk szaktudományos munka. Ez magából a vállalkozás jellegéből adódik: a szakfilológusok eddig is, ezután is Pindaros eredeti műveit és a scholionok görög szövegét fogják tanulmányozni, ami – tegyük hozzá – adott esetben az egyszerűbb megoldás, tekintve, hogy nyelvi jelenségekről szóló megfontolások

www.interkonyv.hu

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

leginkább az adott nyelven érthetők. Fordításunk a magyar ajkú közönség azon részéhez szól, akik klasszika-filológiai képzettség híján nem tudják a szöveget eredetiben olvasni, ám mégis kíváncsiak rá irodalom- és kultúrtörténeti szempontból.

A fordítás alapjául a scholionok kritikai kiadása szolgált, mely jó százévesen is minden szempontból megbízható szövegalapon nyugvó, monumentális alkotás.[1] A fordításban igyekeztünk híven követni és érthetően visszaadni az eredetit. Elhagytuk az egyes ódákhoz szóló magyarázatok elején álló néhány soros metrikai értelmezést, mert ez annyira technikai jellegű és a modern verstani megfontolásokhoz képest oly mértékben elavult, hogy bízvást állíthatjuk: az antik metrika történetével foglalkozók szűk táborán kívül, akik nem tartoznak ezen munka célközönségéhez, aligha tarthatnak számot érdeklődésre. Még egy elhagyásról kell szót ejtenem: nem fordítottuk azokat a scholion-bejegyzéseket, melyek tartalmi szempontból azonos módon és hasonló megfogalmazásban hozzák ugyanazt a gondolatot. Mivel a szöveg jól tagolható egységekből áll, kézenfekvő volt a felesleges ismétlődéseket kiiktatni. Ettől a két kivételtől eltekintve fordításunk teljes egészében közli a scholion-korpuszt.

A fordítás legnagyobb kihívása, hogy a görög magyarázatok nagymértékben előfeltételezik az eredeti pindarosi szöveg ismeretét. Ennek megoldására csak egyetlen kiutat láttunk: mellékelni az ódák fordításait, hogy az olvasó szükség esetén utána tudjon járni a magyarázott helynek. A scholion-egység és a versszor/kifejezés összekapcsolását a régebbi sortagolásból származó számok alkalmazása könnyíti meg az ódák fordításában. A mai számozás ugyanis A. Boeckh korszakos Pindaros-kiadásán alapul,[2] mely alapjában véve hosszabb sorokkal dolgozik. Ugyanakkor a régebbi kiadások még az ún. byzantioni Aristophanés-féle kólometriát (sortagolást) vették alapul, amelyet így az antik scholionok kompilátorai is mérvadónak tekintettek. Ennek álta-

[1] Drachmann 1903.
[2] Boeckh–Dissen 1811–1821.

www.interkonyv.hu

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

lános jellemzője a rövidebb sorok használata. A fordítás számozásában tehát visszatértünk a ma korszerűtlennek számító, ún. „régi" számozáshoz, hogy ezáltal tegyük lehetővé a scholionok és a versek fordítása közötti kongruenciát. A dolog azonban korántsem ilyen egyszerű. A scholionok ugyanis gyakran nem azt a Pindaros-szöveget veszik alapul és magyarázzák, melyet a több mint kétszáz éves Pindaros-kutatás alapján ma elfogadunk és helyesnek gondolunk. A fordítást viszont olyannak akartuk, hogy az önmagában, a scholionoktól függetlenül is megállja a helyét, hiszen Pindaros modern (akár prózai) tolmácsolása ugyanúgy *desideratum*a a magyar fordításirodalomnak,[3] mint a scholionoké. Így két tartozást is igyekeztünk törleszteni, amennyiben nemcsak az olympiai ódák scholionjait, hanem az olympiai ódákat magukat is az olvasó elé tárjuk. Mivel az ódák fordítása így egyszerre szolgál illusztrációként és él önálló életet, az olvasónak nem szabad azt várnia, hogy teljes megegyezés álljon fenn a két szövegegység között. A scholionok magyarázatainak bevezetésére ún. lemma szolgál, amely idézet a versből (annak legföljebb egyetlen sora, de inkább ennél is kevesebb). Ezt mi a munka elveinek megfelelően szöveghűen fordítottuk, tehát a scholion „címe" és szövege között teljes az összhang. Az ódák fordításában viszont ez az idézet már abban a formában szerepel, ahogy a vers kontextusa megkívánja. Ha a különbség nagy, vagyis a scholion valamilyen speciális szövegvariánst használt, vagy sajátosan értelmezte a helyet, vagyis a scholion és a vers fordítása nehezen hozható egyezésbe, akkor erre a megfelelő helyhez fűzött jegyzetben hívtuk fel a figyelmet.

Ezzel mindjárt a fordításhoz fűzött magyarázatoknál vagyunk, ami a munka harmadik és utolsó fő komponense. A scholionok szövegmagyarázatai sokszor maguk is magya-

[3] Csengery János, kolozsvári-szegedi klasszika-filológus professzor Pindaros-összfordítása (1929) a mai ízlés számára már kissé avíttnak hat. A Szepessy Tibor szerkesztette gyűjteményben (2007) viszont csak néhány óda fordítása szerepel reprezentatív válogatásként.

www.interkonyv.hu

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

rázatra szorulnak. A lapalji jegyzetek elsődleges célja, hogy rámutassanak azokra az előfeltevésekre és sajátos gondolattársításokra, melyek Pindaros antik értelmezőit vezethették. A cél ugyanakkor nem az, hogy mindebből Pindaros antik értelmezéstörténete kirajzolódjék, s végképp nem az, hogy az antik és a modern Pindaros-értelmezés között kapcsolatot teremtsen. Ilyen ambíciójú magyarázatos anyag a könyv terjedelmét legalább kétszeresére növelte volna, és feltehetően messze túlmutatott volna a célközönség igényein. Ezért a magyarázatok törekvése mindössze annyi, hogy magukat a scholionokat tegyék könnyebben érthetővé, amennyiben módszertanuk vagy az általuk képviselt értelmezés a fordítók megítélése szerint nem kellőképpen világos.

Mielőtt viszont rátérnék az anyag bemutatására, érdemes röviden összefoglalni, amit általában a scholionok műfaji jellegzetességeiről és hagyományozásáról tudunk.

Az antik scholion-hagyomány

A latinos átírású *scholion* szó a görög σχόλιον főnévre megy vissza, melynek alapja a „szabadidő" jelentésű főnév, ami később az újkori iskola antik megfelelőjének megnevezéséül szolgált. Ez a gondolattársítás arra utal, hogy a tanulás, vagyis a régi jó szerzőkkel való szervezett foglalkozás csak a szabadidővel rendelkező arisztokrata (~ „nemes") ifjak számára volt elérhető. A görög fogalom később a latinba is átkerült *schola* alakban, ahol eredetileg a *ludus* (~ „ludus") szolgált ennek jelölésére, s innen terjedt tovább a többi európai nyelvben *(Schule*, *school*, *école)*. Végső soron tehát a *scholion* fogalma iskolai használatra készült szöveges bejegyzést jelent, melyet a kéziratok margójára írtak, ahol megfelelő szabad hely állt rendelkezésre. Terjedelmük az egy- vagy alig néhány szavas magyarázatoktól (ún. D-scholionok, helytelenül Didymosról elnevezve) az egészen hosszú, miniatűr értekezésnek is beillő

www.interkonyv.hu

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

formáig terjed. A Pindaros-scholionok inkább az utóbbi részletező gyakorlatot követik. A kései antikvitásban a scholionok már az egész szöveget négyszögletű gyűrűként körbevevő, önálló szövegegységgé lépnek elő, melyeket megjelenésük hatására *catená*nak (lánc) nevezzük. Ez a típus viszont inkább a keresztény tematikájú szövegek kísérőjelensége.

A scholionokat legelőször papíruszra (latinul *charta*, innen a magyar „hártya") írt szövegeknél alkalmazták. A papiruszt használat (olvasás) közben oszlopról *(columna)* oszlopra haladva jobbról balra letekerték az egyik tartórúdról és fel a másikra, majd használat után ismét feltekerték (innen a „tekercs", latinul *rotulus* vagy *volumen*, németül *Rolle*, angolul *scroll* szavak) és bőrtokban *(scrinium)*, egy erre a célra szolgáló falmélyedésben *(nidus)* vagy szekrényben *(armarium)* tárolták.[4] A papirusztekercset nehéz letenni, hiszen ilyenkor felcsavarodik és bajosan lehet visszatérni a korábban olvasott helyhez. Ebből következik, hogy egyszerre több papiruszt körülményes volt olvasni, ezért célszerűnek bizonyult, ha minden szükséges adatot egyazon íráshordozón tároltak. Az a körülmény, hogy a megjegyzések a szöveg közelében, mintegy metatextuális utalásként láthatók, megkönnyíti használatukat, hiszen tulajdonképpen egy oldalpillantással megszerezhető az általuk kínált információs többlet. Ezért is volt alkalmas ez a forma az iskolai oktatásban való felhasználásra: segítségükkel a tanulók viszonylag könnyen olvastak nehezebb szerzőket is, például Homérost.

A scholionok mögött ezen gyakorlati okon túl további kulturális tényezők együttese tapintható ki. Az egyik legfontosabb elem az „irodalom" megjelenése a szó szűkebb értelmében mint írott költészet. A magyar fogalom nyilvánvaló módon az „írni" ige főnévi származéka, a latinban a *litterae* (betűk) többes száma fejezte ki ugyanezt, és innen származnak az újlatin és

[4] A *nidus* jelentése eredetileg „fészek", az *armarium*, ami tulajdonképpen fegyveres szekrény, az „r" hang elhasonulásával (disszimiláció) *almárium*ot (régies konyhaszekrény) eredményezett.

www.interkonyv.hu

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

germán nyelvek *Literatur*, *literature* stb. szavai. Az a gyakorlat viszont, hogy az irodalmat le is írják, nem létezett mindig. Az archaikus és klasszikus korban ennek éppen ellenkezője volt magától értetődő: a költészetet recitálták, énekelték, és jóllehet mai tudásunk szerint már a Kr. e. 9. századtól létezett korszerű módja hosszabb szövegek lejegyzésének, ennek legfeljebb kompozíciós és mnemotechnikai jelentősége lehetett, mert az irodalom létformája a szóbeli előadás volt (különféle rituális és profán alkalmakból). Legkorábban a hellenisztikus irodalom változtatott ezen a gyakorlaton.

A hellenisztikus filológusok, akik működési központja Alexandria volt a ptolemaiosi Egyiptomban, az írásos szövegekre szabott módszerekkel gondozták az irodalmi hagyományt, és ezt a rendszert alkalmazták saját eredeti költői életművük létrehozására is. Alexandriában hatalmas múltőrző és -feldolgozó monopólium működött, melyet Museion néven ismerünk. Alapítója I. Ptolemaios Sótér volt, de igazi virágzását fia, II. Ptolemaios alatt érte el. Maga a név Múzsakertet jelent,[5] átvitt értelemben pedig olyan létesítményt, amely a múzsai tudományokkal (azaz a *humaniorá*kkal) való foglalatosságot tette lehetővé. Ennek csupán egyik, ám valószínűleg emblematikus intézménye volt az alexandriai könyvtár. Az itt működő könyvtárosok nemcsak katalogizálták és megőrizték a rájuk bízott anyagot, hanem buzgón tanulmányozták is. Tehát nemcsak *custos*ok voltak, hanem egyszersmind filológusok is. Hogy ez pontosan mit jelent, arra hamarosan visszatérek. A Museion ezzel együtt nem pusztán szellemi tér volt, hanem rendkívül jól felszerelt rekreációs övezet is: rendelkezett például vadasparkkal, ami egyszerre szolgált zoológiai megfigyelőközpontként és királyi vadászterületként is. Látható tehát, hogy a létesítmény

[5] A Μουσεῖον semleges nemű jelző, így jelentése eredetileg „Múzsákhoz tartozó", a gyakorlatban ez az archaikus kor óta Múzsa-szentélyt jelölt, mely rendszerint vonzó természeti környezetben foglalt helyet (az egyik leghíresebb és régészetileg is feltárt Museion a thérai Archedamos alapítása Athén közelében).

www.interkonyv.hu

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

kiemelt uralkodói beruházásként működött, a rendszer kedvezményezettjei adómentességet és további előjogokat élveztek, nem csoda tehát, ha cserébe bizonyos gesztusokat tettek a felsőbb hatalom birtokosának (erről részletesebben a következő fejezetben). Ez nyilvánvalóan kritikára serkentette azokat, akik nem részesültek efféle privilégiumokban, és irigyek voltak azokra, akik igen. Phliusi Timón például így ír a Museionról egyik szatirikus költeményében (a *silloi* műfajmegnevezés tulajdonképpen ferde tekintetet, bandzsítást jelent):

> πολλοὶ μὲν βόσκονται ἐν Αἰγύπτῳ πολυφύλλῳ,
> βιβλιακοὶ χαρακῖται ἀπείριτα δηριόωνι
> Μουσέων ἐν ταλάρῳ. (*fr.* 786 SH)
>
> *Sokan híznak Egyiptom soklevelű*[6] *földjén, a sok könyvmoly a zárt kapuk mögött véget nem érően vitatkozik*[7] *a Múzsák kalitkájában.*

A „Múzsák ketrece” valószínűleg az alexandriai könyvtár állattartási gyakorlatán alapul, és az énekes Múzsák bezárt madarak képében jelennek meg. A „könyvmoly” szóval fordított kifejezés pontos értelme vitatott: a χαρακῖται származtatható a χαράσσειν, „vésni” igéből, így a filológusok megszállott írótevékenységére utalna, vagy a χάραξ, „cölöp” főnévből, ami a Museion zárt-ezoterikus, mintegy kerítéssel körülvett világára utalna.[8]

[6] A jelző nemcsak Egyiptom legendás termékenységére utalhat, hanem a φύλλον szó kétértelműségével játszva (levél, lap) a könyvtár papiruszteker cs-gyűjteményére is.

[7] A vitatkozó filológusok jelennek meg Kallimachos első és negyedik iambosában is.

[8] Az „elefántcsonttorony” a másik bevett metafora, ennek ugyanakkor biblikus eredete van (az *Énekek Éneké*ben a nő nyakának metaforája, innen került a Mária-dicsőítés eszköztárába, és vált lassanként a megközelíthetetlenség kifejezésévé).

www.interkonyv.hu

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

Ez a görbe tükör némi igazságmagvat is tartalmaz: a filológusok valóban a szövegek megszállottjai voltak, és életük nagy részét írással töltötték. A φιλόλογος jelző már Platónnál is többször előfordul (például *Phdr.* 236E), igaz, itt még nem technikai értelemben, hanem csak a beszédet/beszélgetést kedvelő ember megnevezéseként. Aristotelésnél már „irodalomkedvelőt" jelent (*Rhet.* 1398B 14), legkésőbb a hellenisztikus korra pedig kialakul a foglalkozást megnevező terminus. Suetonius tanúsága szerint (*Gramm.* 10) először Eratosthenés nevezte magát így. A filológusok irodalomszeretete abban nyilvánult meg, hogy nemcsak olvasták az irodalmi múlt klasszikusait, hanem gondozták is szövegeiket. Ha közelebbről megnézzük módszerüket, rájöhetünk, hogy az mind célját, mind eszköztárát illetően igen hasonló ahhoz, amit a modern filológia alkalmaz. A filológiát mindig is a „jó" szöveg megalkotása érdekelte, ami a szerző szándékainak leginkább megfelelő változatot jelenti. Ezzel összefüggésben érdemes azokat a fogásokat áttekinteni, melyeket a hellenisztikus tudósok alkalmaztak munkájuk során. Így az alexandriai filológusok generációit is közelebbről megismerjük.

A leghíresebb filológusok egyszersmind az uralkodó által kinevezett Museion-beli főkönyvtárosok is voltak. Az egyetlen kivétel Kallimachos, aki irodalmi kérdésekben megkérdőjelezhetetlen tekintélye és a Ptolemaiosokhoz fűződő kapcsolata ellenére tudomásunk szerint sosem volt főkönyvtáros.[9] Az első, aki ezt a feladatkört betöltötte, ephesosi Zénodotos volt. Az ő nevéhez kötődnek a görög klasszikusok ún. *edaphos*ai (forrásai), melyek az első szövegkiadások *(ekdosis)* lehettek. Ezekhez valószínűleg több szöveghagyományt vetett össze, és így alakította ki a maga *kritikai* kiadását, de módszereiről nem sokat tudunk. Őt követte a hivatalban a kyrénéi Eratosthenés, Kallimachos földije, akit III. Ptolemaios Euergetés nevezett ki

[9] Ennek ellenére az ő nevéhez kötődik a világtörténelem talán leghíresebb bibliográfiája, az ún. „Táblák" *(Pinakes)*, melyben a tudós költő katalogizálta és tartalmi kivonatokkal látta el a könyvtárban fellelhető kéziratokat. A monumentális mű elveszett, csak híre maradt fenn.

www.interkonyv.hu

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

ebbe a pozícióba. Igazi polihisztornak számított, és nem csak a bölcsészettudományban tűnt ki,[10] ennek ellenére gúnyneve „Béta" volt, ami arra utalt, hogy egyik területen sem ő számított a legnagyobbnak. Egyik legfontosabb újító gondolata az irodalom fiktív mivoltának „felfedezése". Híres mondása volt, amikor arra a kérdésre, hol helyezkedik el Aiolos birodalma (Homéros realisztikus értelmezése), azt válaszolta, hogy készséggel elárulja, ha megtalálják azt a tömlőt, amelybe Aiolos a szeleket zárta. Ez a nézet, mely nem annyira a költészet igazságértékére, hanem lelki épülést és örömöt *(terpsis)* okozó képességére helyezte a hangsúlyt, az epikureizmus irodalomelméletében élt tovább (gadarai Philodémos).[11]

Byzantioni Aristophanés a 3. és 2. század fordulóján működött, némileg tehát később, mint az alexandriai irodalom nagy korszakának alkotói. Legfontosabb újítása a lírai versek metrikai egységekre (sorokra, ún. *stichos*okra) való tördelése (*kólometriá*ja) a korábbi hagyománnyal szemben, mely a köl-

[10] Matematikai képességeire vall, hogy egy egyszerű, de zseniális módszerrel megmérte a föld kerületét, és verset írt a kockakettőzésről (ún. délosi probléma). Archimédés oly nagyra becsülte, hogy saját matematikai rejtvényversét (ez az ún. *problema bovinum*, a „marhaprobléma" a Hélios csordájában lévő állatok számáról) a kyrénéi filológusnak ajánlotta.

[11] A költészet „hédonisztikus" felfogása már Hésiodosnál kimutatható, akinél a Múzsák előzik a gondokat, és a csüggeteg szívet felvidítják (*theog.* 98–103: εἰ γάρ τις καὶ πένθος ἔχων νεοκηδέι θυμῷ / ἄζηται κραδίην ἀκαχήμενος, αὐτὰρ ἀοιδὸς / Μουσάων θεράπων κλεῖα προτέρων ἀνθρώπων / ὑμνήσει μάκαράς τε θεοὺς οἳ Ὄλυμπον ἔχουσιν, / αἶψ' ὅ γε δυσφροσυνέων ἐπιλήθεται οὐδέ τι κηδέων / μέμνηται· ταχέως δὲ παρέτραπε δῶρα θεάων; *Ha valakinek újdonsült búbánat ül a lelkén és így hervadozik letört szívvel, ám a Múzsák szolgája a régi emberek hírnevét és az Olympost lakó boldog isteneket magasztalja, azonnal elfelejtkezik a bújáról és nem emlékezik a szomorúságra: az istennők ajándéka gyorsan elterelték gondolatait.*). Az epikureus nézettel szemben áll a sztoikusoké, akik mindenáron erkölcsi tanítást akartak kihallani a műből (ha másként nem ment, vad allegorézis árán). Közvetítő szerepet töltött be például a parioni Neoptolemos, aki a két cél összekapcsolását és valamiféle egyensúly megteremtését tartotta követendőnek. Vö. Hor. *ars p.* 343: *omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci.*

www.interkonyv.hu

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

tészetet is ugyanolyan *columná*kba írta, mint a prózát.[12] Ez az újítása Pindaros bonyolult metrumú verseinek tagolását is két évezredre meghatározta: ezeket a modern Pindaros-kutatás kezdetéig az Aristophanés-féle tagolásban olvasták.

A samothrakéi Aristarchost a későbbi hagyomány a legnagyobb filológusnak tartja (ὁ κριτικώτατος: a „legkritikusabb" vagy a „legnagyobb kritikus"). Nevéhez fűződik (Proklos leírása szerint) egy olyan szövegkritikai módszer, amelyet mind a mai napig alkalmazunk. Aristarchos tisztában volt azzal, hogy a fennmaradt görög irodalomban az egyszer használatos/ismert szavak, az ún. *hapax legomenon*ok meghatározása nehézségekbe ütközik.[13] Azt az elvet vallotta, hogy Homérost Homérosból kell magyarázni, tehát ha a ritka szó még egyszer előfordul nála *(dis legomenon)*, akkor először azt a helyet kell megvizsgálni, és csak akkor folyamodni más auktorokhoz, ha a szó valóban *hapax*.[14] Ez azon az elven alapul, hogy a költő konzekvens a ritka szavaknak adott jelentés tekintetében.

Az alexandriai filológusok ismerték a legtöbb szövegromlást, és ezek jelölésére a szövegkiadásban különféle jeleket használtak (a jelölés konvenciója ugyanakkor filológusonként eltért). Volt olyan, hogy egy egész sorról gondolták, hogy nem a szerzőtől magától származik, hanem későbbi betoldás. Ilyenkor a sor elé helyezett egyszerű, vízszintes vonallal (*obelos* „nyárs") jelölték, hogy a sort törlendőnek ítélik *(athetálták)*, de nem törölték, hi-

[12] Valószínűleg nem radikális újításról van szó, hiszen ismerünk az Aristophanés előtti időből is néhány papiruszt, melyeken valamiféle sortördelés már megragadható (például Stésichoros *Thébais*ának lille-i papirusza; ugyanez a papiruszkonvolutum őrizte meg Kallimachos *Aitia* című művének egyik híres töredékét, a harmadik könyv *Victoria Berenices* néven ismert nyitódarabját).

[13] A *hapax*okat természetesen már ez első generáció tagjai jól ismerték, gyakran használták eredeti költeményeikben úgy, hogy kontextusuk nemegyszer állásfoglalás volt a kérdéses szó jelentését illetően. Az értelem kikövetkeztetésében sokszor az etimológiai magyarázat volt segítségükre.

[14] A *hapax*oknál számontartott jelenség a *próton legomenon*, ami arra utal, hogy a szó első előfordulása jól adatolható, és a későbbi használat ebből vezethető le.

www.interkonyv.hu

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

szen a szöveghagyomány része volt. Ha csupán valami megjegyzésük volt a szöveghez, akkor Aristarchost követve rendszerint a *diplé*t (kettős vonalat: >) használták. A jel utalhatott ugyanazon a szövegen belüli scholionra vagy a szerző egy másik munkájára. Bizonyos kéziratokban, amilyen például Homéros becses *Codex Venetus*a, fennmaradtak egyes szövegkritikai jelek, melyek az alexandriaiak tevékenységére utalnak, a legtöbbet róluk viszont indirekt módon későbbi szöveges beszámolókból tudjuk, ilyen az *Anecdoton Parisinum* leírása vagy Aristonikos *Peri sémeión* („A kritikai jelekről") című műve.[15]

Látható tehát, hogy hellenisztikus filológusok generációi dolgoztak szorgalmasan az irodalmi hagyomány ápolásán. Tudományos teljesítményük a sokszor a magyarázott mű terjedelmét megközelítő vagy akár meghaladó értekezésekben öltött testet, melyben azt sorról sorra, de akár szóról szóra értelmezték. Ezt a típusú értekezést, melynek szerkezetét a mű linearitása szabja meg, görögül *hypomnémá*nak, latinul *commentarius*nak nevezzük. Mindkét szó a *men-* tövet tartalmazza, mely az „ész", „emlék" szemantikáját hordozza. A kommentár tehát eredeti szándéka szerint olyan mű, mely az olvasót igyekszik emlékeztetni mindarra, amit tudnia kell ahhoz, hogy a művet teljes mélységében érteni és élvezni tudja. Ezek a kommentárok néhány papirusztöredéket leszámítva elvesztek, viszont lényegi állításaik átmentődtek a scholion-anyagba, mely a régi kommentárok kivonatainak tekinthető. A kommentárok átírása scholionokba hosszú és bonyolult folyamat lehetett, melynek nem minden részlete tisztázott. Annyi bizonyos, hogy a pa-

[15] Ez a késő hellenisztikus szerző másik három társával együtt (Didymos, Héródianos, Nikanór) képezte az alapját annak a kompilációnak, melyet a bizánci korban „Négyes" (Viermänner-) kommentárként emlegettek. Ebben Didymos a filológiai, Héródianos a nyelvtani, Nikanór az orthográfiai szempontokat vette figyelembe. Az utóbbi ragadványneve ezért Στιγματίας (Billogos), ami utal egyfelől a rabszolgák bőrébe égetett bélyegre, másfelől a *stigma* betűjegyre mint szövegkritikai eszközre, mellyel a filológus a szövegeket „megbélyegezte" (hasonló magyar szójátékkal bélyegezhetjük a filológust ‚Rag-szolgá'-nak).

www.interkonyv.hu

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

piruszról való folyamatos átállás pergamenre, a tekercsről a kódexre kedvezett ennek a változásnak. A pergamen a Kr. e. 2. században jelent meg mint a papirusz alternatívája,[16] ám eleinte csak másodlagos szerepet játszott a hagyományos technológia mellett. A Kr. u. 1–2. századra viszont átvette a vezető szerepet, és ezáltal a kódexekben használatos scholion-anyag jelentősége is megnőtt. Ezzel együtt biztosítva volt az antik eredetű kommentártöredékek útja a középkorba, majd az újkorba is. A kódexek azok a mentőcsónakok, melyek nemcsak az antik görög irodalom legjavát, hanem antik értelmezéseinek gondolatmorzsáit is megőrizték számunkra.

Pindaros életművét a hellenisztikus filológusok műfajok szerint tizenhét kötetbe sorolták: himnuszok 1, paiánok 1, dithyrambosok 2, prosodionok 2, partheneionok 2, κεχωρισμένα τῶν παρθενείων 1 (a parthenionoktól elkülönített versek), hyporchémák 2, enkómionok 1, thrénosok 1, győzelmi ódák (epinikionok) 4. Az első hat kötet olyan műfajokat vonultat fel, melyek középpontjában az istenek, az utolsó hat olyanokat, melyek fókuszában az emberek állnak (modern fogalompárossal istenes és profán versek). Amíg a szöveget papiruszra írták, a tizenhét kötet sorrendje nem számított. Amikor viszont átírták pergamenkódexbe, a sorrend rögzült a fent leírt módon. A második szofisztika korában (Kr. u. 2. század), ami kulcsfontosságú volt a görög irodalom hagyományozása történetében, mert akkor dőlt el végleg, hogy mely szövegek számítanak igazán klasszikusnak (ezeket tovább másolták), Pindaros életműve,

[16] A „pergamen(t)" szó (latin *pergamentum*, angol *parchment*) az Attalida-uralkodók központjára, Pergamonra megy vissza, ahol szüntelenül rivalizáltak az alexandriai iskolával. Egy anekdota szerint, amikor az alexandriak a papirusznádra embargót rendeltek el, a pergamoniak azzal oldották meg a nehézséget, hogy feltalálták az állati (tinó) bőrből készült íráshordozót, melyet lapokra vágtak, és a későbbi könyvhöz hasonlóan fűztek, valamint kemény borításba (eredetileg fába) kötöttek. A „kódex" (< lat. *caudex*) szó is eredetileg „fatönköt", „vágott falapot" jelöl.

www.interkonyv.hu

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

melyre mint a görög kardalköltészet csúcsteljesítményére tekintettek, még hiánytalan volt.[17]

A korpusz viszont később, útban Bizáncba jelentősen megkarcsúsodott. Szinte teljes terjedelemben csupán az utolsó négy kötet, az ún. győzelmi ódák (olympiai, pythói, nemeai, isthmosi ódák a négy összgörög sportjáték győzteseinek) maradtak fenn, ezek is azzal a megszorítással, hogy az utolsó két kötet sorrendje (isthmosi és nemeai ódák az alapítás sorrendje szerint) valószínűleg tévedésből felcserélődött (nemeai és isthmosi ódák, ahogy a modern kiadásokban is szerepel), majd az utolsó kötet megrövidült, így csak nyolc ódát tartalmaz (a kódexek eleje és vége mindig jobban ki van téve a fizikai romlásnak, mint a védettebb belső részek). A 12. századi thessalonikéi patriarcha és filológus, Eustathios Pindaros-kommentárjában valószínűleg még több isthmosi ódát ismert.[18] Az a tény, hogy részletes kommentárt írt a költőhöz, mutatja, hogy a thébai lírikus még szinte töretlen népszerűségnek örvendett. Ez a magyarázata annak is, hogy Pindaros győzelmi ódáit, melyeket Eustathios emberibbeknek és tömörebbeknek nevez (ἀνθρωπικώτεροι […] καὶ ὀλιγόμυθοι: 34. 1. 14), bőséges scholion-anyaggal másolták, ami párját ritkítja a görög költők hagyományában. A régi, tehát hellenisztikus eredetű *(vetera)* scholionok mellé újabbak kerültek (ún. *scholia recentiora*), melyek Thomas Magister, Démétrios Triklinios és Manuél Moschopulos (14. század) munkásságára vezethetők vissza.[19]

Fordításunk csak a régebbi scholion-anyagot tartalmazza. Erről Deas nagyhatású tanulmányában[20] azt feltételezte, hogy nagy része alexandriai Theón, a Kr. e. 1. századi grammatikus[21]

[17] A 2. század végén alkotó Lukianos még ismerte például az első himnuszt az életmű legelejéről (*Ikar.* 27. 24).

[18] Művének csak bevezetése maradt fenn. Vö. Adorjáni (2013).

[19] Ezek kiadása magyar érdem: Ábel (1890).

[20] Deas (1931).

[21] Nem összetévesztendő a Kr. u. 4. században élt, azonos nevű és szintén alexandriai matematikussal, Eukleidés műveinek gondozójával.

www.interkonyv.hu

Open Access 2026-11-25 © Typotex Kiadó

redakciójának gyümölcse. A redaktor munkája ebben az esetben az volt, hogy válogatta és egybeszerkesztette az anyagot, mely vagy kommentáros formában, vagy már scholionokká átdolgozva állt rendelkezésére. Mivel Didymos neve minden egyéb filológusnál gyakrabban fordul elő a szövegben, kézenfekvő az a nézet, hogy Theón valamilyen olyan forrást használhatott, melynek redaktora közvetlen elődje, Didymos volt.[22] Így magyarázható Didymos fokozott jelenléte és idézettsége a szövegben, míg Theón maga teljesen láthatatlan marad, minthogy a *subscriptio*, mely a szerzőségről árulkodhatott, nem hagyományozódott tovább a redigált szöveggel.

Akárhogy legyen is, a győzelmi ódákkal együtt a scholionanyag is kódexről kódexre vándorolt, mígnem egy Krétáról származó görög, Zacharias Kalliergés 1515-ben Rómában az ódákkal együtt kiadta (ez az ún. *editio Romana*).[23] A 20. század elejéig ezt a kiadást használta a tudomány, mert ez volt az első, mely a költői művek megbízható szövegét a róluk szóló antik exegézis eredményeivel egyesítette. Wilamowitz buzdítására a dán filológus, Anders Bjørn Drachmann látott neki a scholionok kritikai kiadásának, mely három kötetben jelent meg (1903: az olympiai ódákhoz, 1910: a pythói ódákhoz, 1927: a nemeai és isthmosi ódákhoz). Ezen mű első kötetének magyarítására vállalkozott kutatócsoportunk.

[22] Didymos az egyik legsokoldalúbb és legtermékenyebb alexandriai filológus volt az Aristarchos utáni időszakból. A források 3500-ra (Athen. 6. 17. 3), vagy egyenesen 4000-re (Sen. *epist.* 88. 37) teszik műveinek számát. Két gúnyneve, Chalkenteros (Ércbendőjű) és Bibliolathas (‚Könyvét-Feledi') is arra utal, hogy szinte mindent elolvasott, amit a gyomra bírt, és annyit írt, hogy saját maga sem emlékezett mindenre (lásd Athen. 6. 17. 3 és Quint. *inst.* 1. 8. 20). A kisebb jelentőségű, ám a scholion-korpuszban adatolt filológusokhoz az Aristarchos és Didymos közötti időszakból vö. Österdahl (2021).

[23] Pindaros legelső kiadása *(editio princeps)* viszont nem ez, hanem az 1513-as Aldina (Aldus Manutius kiadása egy másik krétai görög, Marcus Musurus, Ianus Lascaris tanítványa közreműködésével). Ez viszont csak az epinikionok szövegét tartalmazta scholionok nélkül.

www.interkonyv.hu